

Puntualizacións á influencia da escola trobadoresca provenzal no léxico da lírica galego-portuguesa

TERESA GARCÍA-SABELL TORMO

A influencia que a lírica provenzal exerceu sobre toda a produción poética europea da Edade Media, non só no que se refire á inspiración temática senón tamén ás formas, é hoxe en día universalmente recoñecida. E referíndonos máis concretamente á nosa produción lírica medieval trátase dun proceso facilmente explicable se temos en conta que as relacións culturais entre Francia e a Península Ibérica a partir do século XI, e aínda antes, son moi estreitas.

Traballos de investigadores de finais do século pasado como P. Meyer (1) ou os xa clásicos de C. Michaëlis (2), C. de Lollis (3), entre outros, explican a orixe e desenvolvemento desta influencia.

A expansión pola Península das ordes relixiosas de orixe francesa de Cluny e do Cister, o parentesco entre as familias reinantes de Francia e dos reinos cristiáns peninsulares, a guerra contra o Islán que favoreceu a existencia de establecementos francos na Península, as peregrinacións a Santiago de Compostela a través do *Camiño Francés*, etc. son algúns dos factores que facilitan a introducción de modelos procedentes de Francia, sen esquecer-lo papel importantísimo que xogaron as cortes de Aragón, Navarra e Portugal e sobre todo a corte de Castela durante o reinado de Alfonso X que foi centro de atracción de poetas e artistas europeos e peninsulares.

Os tantas veces citados versos de Alfonso X: "Vos non trobades come proençal / mais come Bernaldo de Bonaval / por ende non é trobar natural / pois que o del e do Dem'aprendestes" (4) ou os de D. Denis: "Proençaes soen mui ben trobar" (5) e "Quer'eu en maneira de proençal / fazer agora hun cantar d'amor" (6), mostran como os nosos poetas recoñecen explicitamente esta fonte de inspi-

---

(1) "De l'influence des troubadours sur la poésie des peuples romans", pp. 257-258, *Romania* 5, 1876.

(2) *Cancioneiro da Ajuda*, vol. II: *Investigações bibliográficas, biográficas e historico-literarias*, Halle, 1966, pp. 751-755.

(3) "Dale cantigas de amor a quelle de amigo", pp. 617-626, *Homenaje M. Pidal* I, Madrid, 1925.

(4) CE 17. Lapa, M. Rodrigues, *Cantigas d'escarnho e de mal dizer dos Cancioneiros medievais galego-portugueses, seguido de vocabulario galego-português extraído da edição crítica das Cantigas d'escarnho e de mal dizer*, Coimbra, 1970, 2ª edición.

(5) CAmor 73. Nunes, J.J., *Cantigas d'amor dos trovadores galego-portugueses. Edição crítica acompanhada de introdução, comentário, variantes e glossário*, Lisboa, 1972.

(6) CAmor 69.

ración estranxeira. Podemos constatar que a imitación de esquemas provenzais aparece con toda claridade nas *cantigas de amor*, xénero que pode considerarse, como sinala Tavani, a realización hispánica dunha poesía europea directamente derivada da lírica provenzal de onde extrae a ideoloxía, a casuística e incluso o formulario. Sen embargo o propio Tavani matiza que toda esta imitación prodúcese nun contexto social totalmente distinto do orixinal (7).

Pero este fenómeno de imitación non se atopa só nas *cantigas de amor*. Tamén as *cantigas de amigo* de aparente espontaneidade e sinxeleza, e sen dúbida baseadas nunha tradición popular precedente, presentan rasgos característicos da escola trobadoresca, aínda que neste caso a caracterización precisa da influencia provenzal resulte menos evidente. Como indica Tavani a *cantigas de amigo* ten unha aparencia popular porque presenta unha notable esquematización das relacións humanas, polo seu deseño absolutamente elemental, pola inxenuidade de certos recursos expresivos así como polo seu paralelismo formal e conceptual. Pero, en realidade, o carácter elemental e os esquemas ríxidos que presenta non son mais que a fachada ou decorado que agacha uns textos literariamente cultos e cargados de artificios retóricos (8).

Como exemplo claro desta contaminación provenzal podemos cita-la cantiga de Nuno Fernandez Torneol *Levad', amigo, que dormides as manhãas frias* (9). Esta cantiga representa a asimilación da *alba* provenzal por parte do noso poeta que a transforma sen dificultade nunha *cantiga de amigo*.

Nas *cantigas de escarnio* dos nosos trobadores tamén podemos atopa-los ecos da lírica provenzal, non hai que esquecer que os textos satíricos galego-portugueses teñen como antecedente o *serventés* provenzal, sobre todo no caso das sátiras políticas ou morais. Un exemplo claro de asimilación da cultura do sur de Francia pode se-lo *serventés* de Martim Moxa *Amigos, cuid'eu que Nostro Senhor* (10).

Incluso as *Cantigas de Santa Maria*, a pesar do seu distanciamento temático e formal, non poden entenderse fóra do contexto trobadoresco e presentan exemplos característicos de transposición do esquema cortés cando o autor se presenta como un simple trobador disposto a cantarlle á Virxe, e incluso aambeala polas demais damas: "E o que quero é dizer loor / da Virgen... / ... / e rogo-lle que me queira por seu / Trobador e que quiera meu trobar / rezeber" (11), "Esta dona que tenno por Sennor e de que quero seer trobador, / se eu per ren poss'aver seu

---

(7) Cfr. Tavani, G., *Ensaio protugueses*, Lisboa, 1988, p. 42.

(8) Tavani, *op. cit.*, p. 43.

(9) Cfr. Gonçalves, E., Ramos, A.M., *A lírica galego-portuguêsa: textos escolhidos. Apresentação crítica, selección, notas e sugestões para análise literário* de E. Gonçalves; *critérios de transcrição, nota lingüística e glossário* de M.A. Ramos, Lisboa, 1983, p. 28.

(10) *CE* 279.

(11) *CSM B* 15-22. Mettmann, W., *Cantigas de Santa Maria de Alfonso X o Sabio*, 4 vol., Coimbra, 1959-1972.

amor, / dou ao demo os outros amores" (12), "Santa Maria, valed', ai Sennor, / e acorred" a vosso trobador, / que mal le vai" (13).

Sen embargo compre sinalar que esta influencia non parece tan definitiva e esencial como para considera-los nosos textos mera imitación dos provenzais.

Esta realidade vese confirmada no que atinxe ó léxico, pero a influencia trobadoresca é, neste caso, moito menos importante do que cabería agardar.

Moitos termos de procedencia provenzal que podemos atopar na nosa lírica medieval son exclusivos das *Cantigas de Santa Maria*, cantigas que presentan unha densidade de provenzalismos moito maior que o resto dos Cancioneiros. Palabras como *albergada, albergaria, avol, bastida, bastido, bastimento, bastirse, bestiola, bocin, bren, deleito, deleitosa, desdenar, drudaria, erege, eregia, estra, estruz, felonia, gabança, jornal, justador, laidura, language, marques, mascarade, messengeria, mongia, oufanía, tomei, tricharia* e *viage* son características das *Cantigas de Santa Maria* e non aparecen empregadas polos trobadores recollidos nos Cancioneiros.

En xeral, podemos constatar, como xa dixemos, que as *Cantigas de Santa Maria* presentan un número maior de provenzalismos e hai algunhas que poden exemplificar esta característica. Un caso particularmente salientable é a cantiga nº 35 que se caracteriza polo emprego de numerosos préstamos procedentes do sur de Francia, como: *greu, prez, cendal, talan, afan, assaz, nenllur, bel* e *volonter* xunto con outros procedentes do norte como: *miragre, dayan, maste, preito*, etc.

Nas *cantigas de escarnio e maldizer* tamén atopamos unha serie de provenzalismos característicos deste xénero e que son de escasísimo rendemento xa que aparecen empregados por un só poeta: *albergueiro* (Johan Baveca) (14), *balandrao* (Johan Baveca) (15), *boçon* (Johan Soarez de Pavha) (16), *brialete* (Lopo Lias) (17), *descor* (Lopo Lias) (18), *esgremir* (Fernan Rodriguez Redondo) (19), *estança* (Pero da Ponte) (20), *gaia* (Caldeyron) (21), *guarda-cós* (Joham Garcia de Guilhade) (22), *mensonha* (Martin Anes Marinho) (23), *oufana* (Estevam da Guarda) (24), *parlar* (D. Denis) (25), *pelegrin* (Johan Soarez Coelho) (26) e *sonha* (Caldeyron) (27).

---

(12) CSM 10.19-22.

(13) CSM 279.4-6. Tamén podemos atopa-lo emprego de tópicos característicos da escola trobadoresca, como por exemplo a expresión *tirar de coit'e de d'afan* que aparece na cantiga 240: "pois semp'ela quer / rogar por nos u nos á mais mester / por nos *tirar de coitas e d'afan*" (vv. 40-42).

(14) CE 192.3.

(15) CE 194.2.

(16) CE 242.5.

(17) CE 254.13.

(18) CE 270 Rúb.

(19) CE 140.21.

(20) CE 356.12.14.

(21) CE 431.7.

(22) CE 209.19.

(23) CE 276.22.

(24) CE 109.6.

(25) CE 94.7.

(26) CE 230.10.

(27) CE 431.12.

Tamén hai algún exemplo de provenzalismo empregado por un só poeta na *cantigas de amor*, como é o caso da palabra *alegrança* (Ayras Nunez) (28) e nas *cantigas de amigo: gonela* (Pedr'Amigo de Sevilla) (29).

Podemos pois concluir que tódolos préstamos reseñados son de escasísimo rendemento nos textos, sen embargo a carón deles podemos atopar outras palabras que aparecen con bastante frecuencia. Son os termos característicos da lingua tópica literaria, sacados directamente do léxico cortés e, polo xeral, empregados en fórmulas fixas. Este é o caso de *afan*, *prez*, *sen* ou *talan*.

Nos textos trobadorescos a palabra *afan* forma parte dos tópicos literarios que expresan o xogo da antítese do *ben* e do *mal* e por conseguinte esta palabra aparece frecuentemente asociada a outros sustantivos que teñen o mesmo valor ou que son sinónimos, como é o caso de *trebalh* 'tormento', e acompañada do verbo *sofrir* ou *traire* 'soportar': "Las! qu'eu d'Amor non ai coquis / mas cant lo *trebalh et l'afan*" (Cer. I, 7-8), "Bona dompna, souen sospir / e *trac gran pena e gran afan*" (PR VI, 33-35), etc. Como podemos ver neste exemplo o termo *afan* aparece asociado con *pena* para reforza-lo seu sentido de sufrimento, tamén acompaña ós sustantivos *dol*, *dolor*, *mal* e *ira* (30).

Estes mesmos empregos podemos atopalos nos nosos textos, onde o sustantivo *affan* asociado con *coita* expresa o sufrimento do amor: "Quanta *coita e quant'affan* / m'ela no mundo faz levar" (31), "Tan muyto mal mi fazedes, senhor, / e tanta *coyta e afan* levar" (32), "Ai meu amigo, avedes vós por mi / *afam e coit'e* deseje non al, / e o meu ben é todo vosso mal" (33), etc. Tamén podemos atopalo empregado asociado con *mal*: "o mui grand'*affan* e muito *mal* / que ei por vos" (34), "que eu ren poss'aver / de vos, senhor, se non *mal e affan*" (35), "mays (sol) non cuyda de mi, / nen de meu *mal*, nen de meu grand'*affam*" (36).

Finalmente compre sinalar que o verbo que aparece con máis frecuencia acompañando estas expresións é, como nos textos provenzais, o verbo *soffrer*: "Senhor, o gran *mal* e o gran *pesar* / e a gran *coita* e o grand'*affan* / ... / que por vos *soffro*" (37), "*soffre gran mal* / e grand(e) *affam*" (38), etc. ou *levar* co sentido de 'soportar' como xa vimos nos exemplos antes citados.

A palabra *prez* refírese, polo xeral, ó mérito ou alta reputación dun cabaieiro ou dunha dama e na lírica provenzal este termo indica un valor cambéante que debe ser continuamente precisado polos verbos que o acompañan, xa que pode ser positivo ou negativo, segundo os casos (39). Tamén nos nosos textos *prez*

---

(28) *CAmor* 138.5.

(29) *CAmigo* 330.12.

(30) Cfr. Cropp, G.M., *Le vocabulaire courtois des troubadours de l'époque classique*, Genève, 1975, p. 426.

(31) *CA* 187.13. Vasconcellos, C. Michaelis de, *Cancioneiro da Ajuda*, vol. I: *Textos e notas*, Halle, 1976.

(32) *CAmor* 41.2.

(33) *CAmigo* 406.2.

(34) *CA* 215.2.

(35) *CA* 257.2.

(36) *CAmor* 131.18.

(37) *CA* 173.2.

(38) *CAmor* 6.9.

(39) Cfr. Cropp, *op. cit.*, p. 426.

aparece con frecuencia acompañado dun adxectivo ou dun adverbio que precisa o seu valor positiva ou negativamente, e son frecuentes as expresións: *bon prez*, *gran prez*, *mayor prez*, *tal prez*, *mui bon prez*, *melhor prez* e *mal prez*: "Mais tolhe-m'én log'aqueste cuidar / vosso *bon prez* e vosso semelhar" (40), "meu coraçõn / non será se non da que sei / Mui fremosa e de *gran prez*" (41), "E as que alá *mayor prez* avyam / ... toda'las fuy veer" (42), "Quer'eu, amigas, o mundo loar / por quanto ben nostro Senhor fez: / fez-me fremosa e de *mui bon prez* (43), "Qual dona Deus fez melhor parecer / ... / e con tod'esto *melhor prez* aver" (44), "Mais se vós sodes i de mal sen, / de que lh'apoeodes *mal prez*?" (45). Hai tamén uns casos especiais nos que o termo *prez* ten, por si só, un valor negativo, sen aparecer acompañado de ningunha outra palabra que o indique: "Sempre mi pesa con sa companha, / por que ei medo de mi crecer *prez* / con el, com'outra vegada ja fez, / e, pero lhi digu'en mui gran sanha / que se parta de mi tal ben querer" (46).

O mesmo acontece con *sen* e *talan*. Estas dúas palabras forman parte do léxico tópico trobadoresco e ímolas atopar en fórmulas fixas paralelas en ambas escolas poéticas.

Sen pertence ó vocabulario relixioso ou intelectual de onde pasa cun novo rexistro ó léxico trobadoresco que lle atribúe un valor mundano (47). Os trobadores provenzais empregan esta palabra con frecuencia en locucións: *perdre lo sen* / *perdre son sens*: "Aras veias, haretie, si *as* ben *lo sen perdu*" (48), "o no *perga son sen* o totz vius no.s contranha" (49); *aver (son) sen*: "Non *ai* de *sens* per un efan" (50), etc. Estas mesmas expresións ímolas atopar nos nosos Cancioneiros: *perder o sen* 'perde-lo xuício' é frecuentísima nos nosos textos onde adoita aparecer reforzada con outra palabra, como por exemplo: *perder o sen e o dormir* para expresa-la desgracia no amor: "a mui gran coita, que me por vos ven, / per que *perdi o dormir e o sen*" (51), "ca *sen* / *perç'e dormir* e tod'esto mh-aven / por vor veer" (52), etc.

Talan é un termo frecuentemente empregado polos trobadores provenzais para indica-lo desexo (53) e tamén neste caso podemos sinalar algúns empregos paralelos entre os textos daqueles poetas e os autores dos nosos Cancioneiros. Por exemplo o caso das expresións *bon talan* / *mal talan*, Bernart de Ventadorn escribe "E pel *bo talen* qu'eu n'ai / m'es vejaire que be'm vai" (54) ou *a son talan, en talan, per talan*, etc.: "e si del semblan / non trob dompna *a mon talan* / que valha

---

(40) CA 47.20.

(41) CA 311.25.

(42) CAmor 178.13.

(43) CAmigo 178.3.

(44) CA 85.4.

(45) CE 363.9.

(46) CAmigo 305.14.

(47) Cfr. Cropp, *op. cit.*, p. 412.

(48) *Las Novas del Heretie*, Appel 107.20.

(49) *Chanson d'Antioche*, Appel 6.19.

(50) *Bernart de Ventadorn*, Raynouard V, p. 195a.

(51) CA 83.10.

(52) CAmor 241.8.9.

(53) Cfr. Cropp, *op. cit.*, p. 412.

(54) Citado por Cropp, *op. cit.*, p. 266.

vos qu'ái perduda" (55), "d'aisso.us port garentia / que maintas vetz *per talan* de donar / aí aver tout, e non per manentia" (56), etc. Os nosos poetas tamén empregan estas expresións: *bon talan* / *mal talan*, para referirse ó carácter positivo ou negativo: "Este cavaleiro era grand'e apost'e fremoso, / manss(o) e de *bon talante*" (57), "que nunca d'el'al atendy / senon gran sanha, ... / e *mal talante* (58), etc.; *a seu talan* 'á súa vontade': "se compra tod' *a seu talan*" (59) ou *par seu talan* 'voluntariamente': "por que os tragedes vós / a vender e *par seu talan*" (60), etc.

É interesante, por último, indicar que tódolos préstamos provenzaís empregados nos Cancioneiros non correron a mesma sorte polo que se refire á súa integración na lingua. Algúns vanse conservar e outros, os mais, desaparecen por completo do idioma.

En xeral podemos dicir que aquelas palabras propias do léxico cortés, os tópicos literarios, desaparecen ó mesmo tempo que a escola lírica trobadoresca, como é o caso de *sen*, *gracir*, *greu*, etc., aínda que algúns se conserven na lingua culta, *don* e *talante* entre outros. Os termos que forman parte do vocabulario técnico literario como: *cobra*, *descor*, *refrán*, *serventés*, *tensón*, *trobar* ou *trobador*, hai que consideralas aparte xa que se van manter, na maioría dos casos, no léxico técnico literario.

Outro grupo de palabras de procedencia provenzal que aparecen con frecuencia nos Cancioneiros e que se van perder son aquelas que designan prendas de vestir: *balandrão*, *boçon*, *brial*, *garnacha*, *gonela*, *guarda-cós* deixarán de ser empregados despois do século XVI debido a cambios na indumentaria.

Sen embargo hai algúns préstamos que se van integrando perfectamente na lingua e que, por conseguinte, se manteñen no léxico actual. Este fenómeno ocorre cos termos pertencentes ó léxico relixioso: *capelán*, *freire* ou *monxe*, por exemplo; e tamén con outros que se refiren ó vocabulario común, como: *alegrar*, *alegría*, *alegre*, *desdén*, *desdenar*, *xornada*, *xornal*. Algún, como este último, con novas acepcións, como tamén ocorre coa palabra *refrán* que formaba parte do léxico técnico literario. Consérvanse tamén os nomes dos animais *avestruz* e *papagaio* no rexistro culto da lingua (o mesmo que sucede en castelán).

A presenza de palabras procedentes do sur de Francia nos nosos Cancioneiros pode deberse, nalgúns casos, a necesidades métricas, á rima. Sería interesante facer unha análise sistemática deste feito xa que a súa importancia pode constatarase nalgún exemplo característico.

Un dos casos mais significativos podería ser esta cantiga de Fernan Soarez de Quinhones:

Lop'Anaia non se vaia
ca, senhor, se s'ora vai
e lhi frorecer a faia,
a alguen jogará *lai*.

---

(55) Bertran de Born, Appel 20.8.

(56) Albert Malaspina e Raimbaut de Vaqueiras, Appel 90.20.

(57) CSM 336.22.

(58) CAmor 167.21.

(59) CE 225.7.

(60) CE 99.11.

Se lhi froreç'o *bastage*,
meu senhor, seede *sage*
que prendades dela *gage*:
ca, se s'ora daqui vai
ben, ferá tan gran *domage*,
come Fernand'e(n) Romai.

Lop'Anaia non se vaia,
ca, senhor, se s'ora vai
e lhi froreçer a faia,
a alguen jogará *lai*.

Se el algur acha *freiras*,
ou casadas ou solteiras,
filha-xas pelas carreiras;
e, se queren dizer "ai",
atá lhis faz as olheiras
ben come prés de *Cambrai*.

Lop'Anaia non se vaia,
ca, senhor, se s'ora vai
e lhi froreçer a faia,
a alguen jogará *lai*.

Non se vaia de Sevilha,
ca será gran maravilha,
quant'achar, se o non filha,
ca assi fez(o) seu pai;
ca já nen un boi non trilha
en Oscos - esto ben sai.

Lop'Anaia non se vaia,
ca, senhor, se s'ora vai
e lhi froreçer a faia,
a alguen jogará *lai*. (61).

Nesta cantiga, como se pode ver, os préstamos tanto do norte como do sur de Francia, sitúanse a final do verso.

Outro exemplo significativo da importancia da rima para o emprego de palabras estranxeiras é a cantiga de Santa María nº 25 onde o préstamo *senner* aparece en rima con *molher* e *prazer*, e, na mesma cantiga o autóctono *senhor* en rima com *for*:

"Porque sei que santa *moller*
foi ela, e el ome santo
e profeta; poren, *senner*,
fillar-chos quer'e dar-ch-ei quanto
quiseres, tod'a teu *prazer*." (vv. 41-45).

...
"E vos, Jeso-Cristo, *Senhor*,
e vos, sa Madre mui'onrrada,"
disse'el, "se daqui longe *for* (vv. 59-61).

Nos textos líricos galego-portugueses medievais hai un número considerable de palabras de orixe provenzal. A maior parte das veces estes préstamos entraron como apoio a uns esquemas literarios, son termos clave, altamente significativos, de tópicos e recursos literarios propios da escola trobadoresca. Pero, así como a influencia das técnicas literarias é alta e rentable, a do léxico en si paré-

---

(61) CE143.

ceme notavelmente inferior, sobre todo porque se trata dun número de palabras *relativamente* alto e sen embargo *proporcionalmente* baixo dado o seu escaso rendimento.